

Storfe på utmarksbeite kan ha en viktig rolle i skjøtsel av landskapet og sørge for et rikt arts mangfold. Foto: Wenche Dramstad/NIBIO

Beitedyras geografi

I perioden 2003–2018 har det kun skjedd mindre endringer i det totale antallet sau og storfe som beiter i norsk utmark. Men når vi ser nærmere på hvor i landet dyrene er, finner vi at det har skjedd store endringer i den geografiske fordelingen av dyr på utmarksbeite. Dette kan blant annet ha mye å si for vegetasjon og dyreliv i utmarka.

BEITEDYR I NORGE – HISTORIKK

I følge jordbrukstellingen var det i 1969 totalt 971 928 storfe i Norge. I løpet av de neste førti årene, frem til jordbrukstellingen i 2009, hadde dette tallet sunket med nesten 10 prosent. Antall sau økte i samme perioden, fra omlag 1,84 millioner til omlag 2,29 millioner.

Gjennom det neste tiåret skjedde det lite endring og i 2019 hadde vi totalt 3 238 688 beitedyr i Norge (SSB, Tabell 12660). Av disse var 2,30 millioner sau, mens 872 955 var storfe. Utviklingen i antall sau og storfe i Norge totalt er vist i Figur 1.

HVOR OG HVORDAN DYRA BEITER

Norge har store arealer med utmark og mye av dette arealet kan brukes til beite. Akkurat hvor mye areal som er egnet som beite, og hvor stor andel av dette som er godt beite varierer mellom regionene.

Bruk av utmarka som en ressurs har lange tradisjoner her i landet, f.eks. gjennom seterdrift, myrslått og lauving. Denne høstingen har naturligvis betydning for landskap og vegetasjon, og når antallet dyr eller dyreslag endres får det en rekke ulike effekter.

Ulike dyreslag beiter ulikt, foretrekker ulike planter og trenger ulik mengde fôr. Vi kan dermed ikke

Figur 1: Antall sau og storfe totalt i Norge i perioden 1969–2019. Kilde SSB.

Tabell 1: Beitetrykk per dyr per dag ved ulike dyreslag omregnet til felles enhet. Kilde Rekdal og Angeloff (2020).

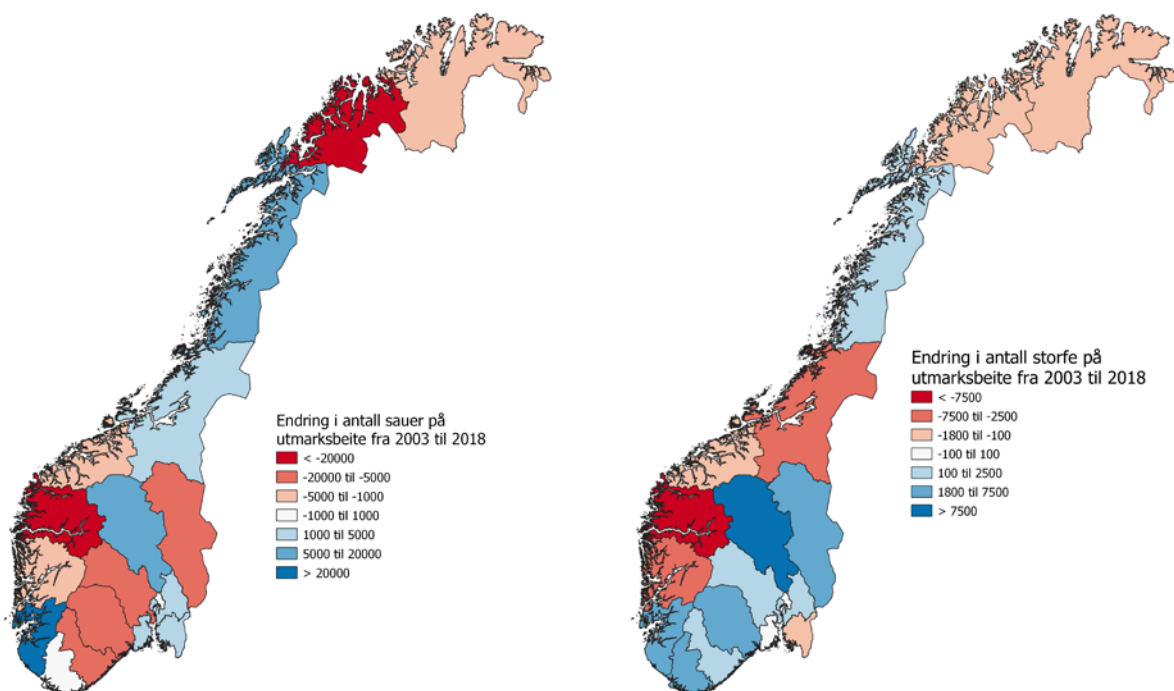
Dyr	Saeenheter
1 Sau	1 s.e.
1 Ammeku	6,5 s.e.
1 Øvrige storfe	5 s.e.
1 Geit	1,5 s.e.
1 Hest	5 s.e.

sammenligne beiting av en sau med beiting av en ku direkte. En vanlig tilnærming, som blant annet benyttes av Rekdal og Angeloff (2020) er å sammenlikne beitetrykket per dyr per dag mellom de ulike husdyrene. Metoden tar utgangspunkt i fôrbehovet for en gjennomsnittlig sau. Dette gir et forhold mellom de ulike dyreslagene som vist i tabell 1. Fordi storfe ofte er på utmarksbeite i kortere tid, og oftere får tilleggsfôr, er beitetrykk fra storfe dessuten redusert med 25 % i beregningene.

Ved å bruke saueenheter til å beskrive fôrbehov kan vi beregne det samlede beitetrykket på vegetasjonen, også når andelen av de ulike dyreslagene endres.

I de resultatene som presenteres her har vi valgt å konsentrere oss om storfe og sau som beiter i utmark og vi har tatt for oss perioden 2003 til 2018. For å finne antall dyr som beiter i utmark og hvordan dette endrer seg over tid har vi brukt data fra produksjonstilskuddsregisteret i den aktuelle perioden. Med dette datasettet kan vi beskrive regionale endringer i antallet sau og storfe som de ulike gårdsbrukene i Norge sender på utmarksbeite.

Vi har analysert dataene både med utgangspunkt i fylker, og i forhold til soner for areal- og kulturlandskapstilkudd (AK-soner). Vi mener begge disse er relevante i forhold til politiske og økonomiske virkemidler.

Figur 2: Endring i antall sauer (venstre kart) og storfe (høyre kart) på utmarksbeite i perioden 2003–2018. Nedgangen er spesielt stor på Vestlandet, for begge dyreslag. (NB: Merk at fargeklassene representerer ulike antall i de to kartene).

FYLKESVISE ENDRINGER

Det var flere storfe på utmarksbeite i Norge i 2018 enn i 2003 (økning på ca 7 %), mens det var noe færre sau (nedgang på ca 3 %). Vel så interessant er det at dyrene tilsynelatende har vært på flyttfot. Dette kommer tydelig frem i kartene som viser fylker der det skjedde en reduksjon i antall dyr på utmarksbeite og fylker der det skjedde en økning (Figur 2).

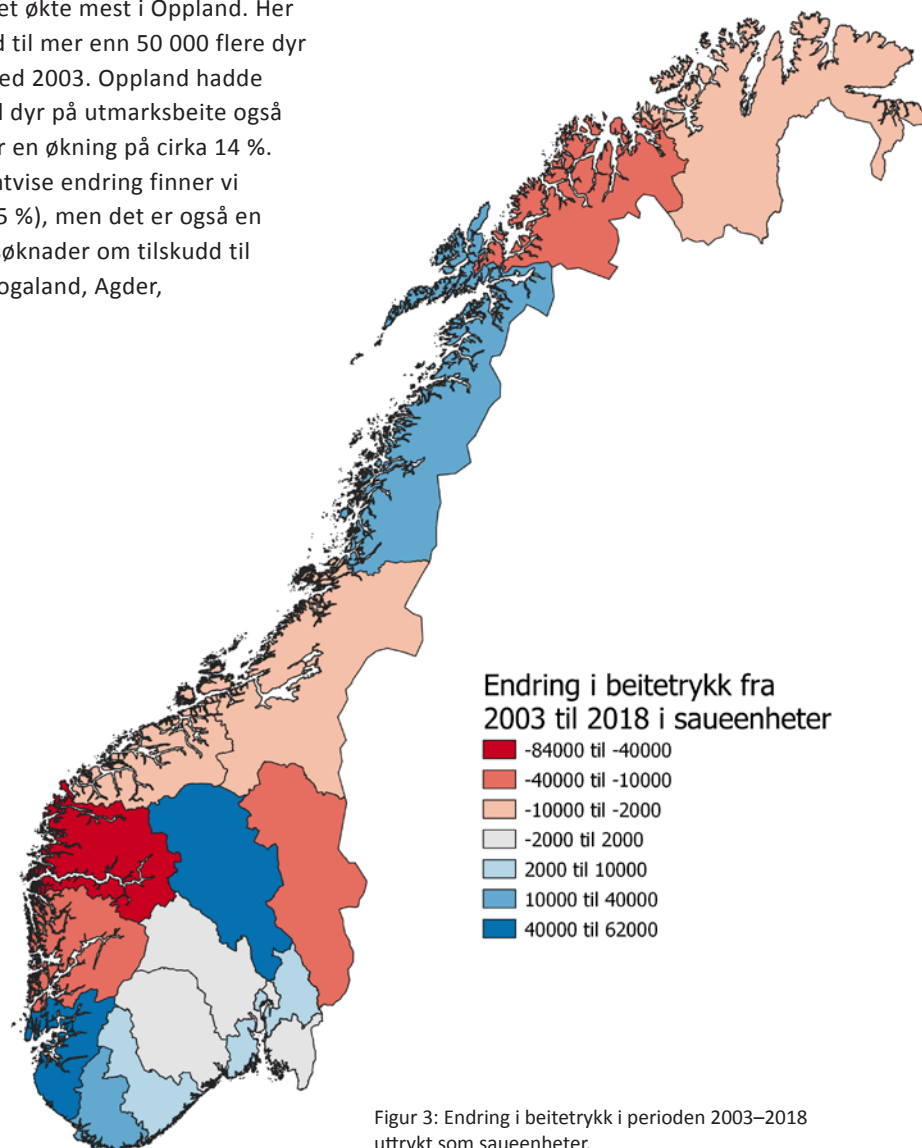
Regner vi om fra antall dyr til beitetrykk får vi et inntrykk av de samlede effektene av endringer i dyretall, med andre ord den summerte endringen som vi kan forvente vil ha betydning for utviklingen av vegetasjon og landskap. Dette er presentert i Figur 3 hvor vi har regnet om til saueenheter.

Som figur 3 viser har Sogn og Fjordane¹ tydelig nedgang i beitetrykk på utmarksbeite (23 %). Også nabofylkene, Hordaland og Møre og Romsdal har nedgang i beitetrykk i perioden på henholdsvis åtte og tre prosent. Dyretallet økte mest i Oppland. Her ble det søkt om tilskudd til mer enn 50 000 flere dyr i 2018 sammenlignet med 2003. Oppland hadde imidlertid et stort antall dyr på utmarksbeite også i 2003, så dette tilsvarer en økning på cirka 14 %. Den aller største prosentvise endring finner vi imidlertid i Akershus (35 %), men det er også en tydelig relativ økning i søknader om tilskudd til dyr på utmarksbeite i Rogaland, Agder, Vestfold og Østfold.

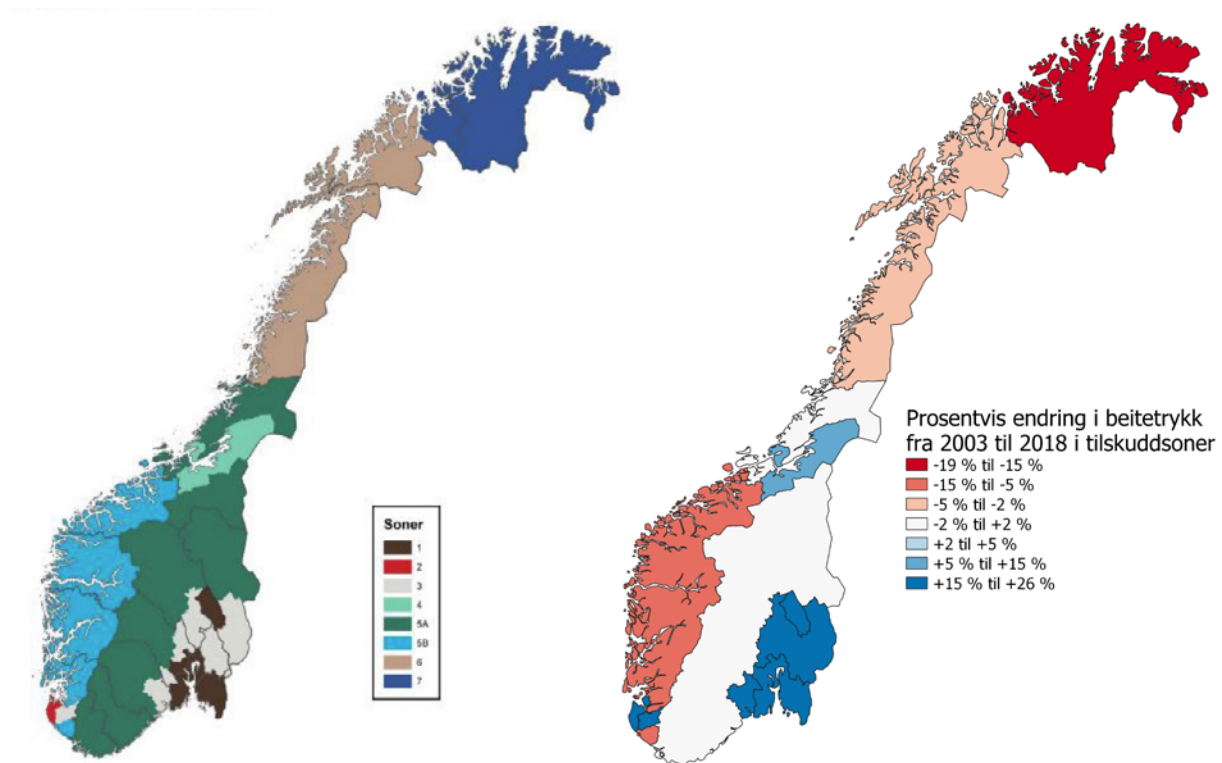
Soner for areal- og kulturlandskapstilskudd

Vi har også sett nærmere på dyr på utmarksbeite fordelt på soner for areal- og kulturlandskapstilskudd (AK-soner). Det er åtte slike soner i Norge, og tilskuddssatsene varierer mellom sonene. Størst tilskudd gis i Nordland, Troms og Finnmark, og på Vestlandet. Dette er tenkt som bidrag til å jevne ut geografiske ulikheter i produksjonskostnader og inntektsmuligheter og for å styre produksjonene geografisk. Som kartet til venstre i Figur 4 viser, er sonene svært ulike av størrelse, og de er heller ikke alltid sammenhengende arealer. Vi har derfor valgt å vise prosentvise endringer.

Det er tydelige forskjeller i utviklingen i beitetrykk i utmark mellom AK-sonene (Figur 4, høyre kart). Sone 5B og 7 har begge en tydelig negativ utvikling. Sone 1, 2, 3 og 4 har en positiv utvikling. I sone 5A ser vi liten endring.

Figur 3: Endring i beitetrykk i perioden 2003–2018 uttrykt som saueenheter.

Figur 4: Inndeling av Norge i soner for areal- og kulturlandskapstilskudd (AK-soner) til venstre og prosentvis endring i beitetrykk basert på antall dyr på utmarksbeite (høyre kart).

KONKLUSJON

Det har i perioden 2003-2018 skjedd store endringer i den geografiske fordelingen av dyr på utmarksbeite i Norge. Vi vet at dyr på beite i utmark har betydning for å holde landskapet åpent og hindre gjengroing. Dette er igjen viktig for de plante- og dyreartene som har tilpasset seg åpne beitelandskap gjennom lang tid og som nå er avhengig av beite for å overleve. Det er også viktige rammebetingelser for muligheten til å drive rekreasjon og reiseliv i åpne utmarksområder, noe som har betydning for den økonomiske dimensjonen av bærekraft.

Norge har enorme arealer med godt beite i utmark, samtidig som en vesentlig andel av norsk jordbruksareal primært er egnet til grasproduksjon. Planteproduksjon til menneskeføde kan imidlertid bare drives på et begrenset areal her i landet. Dette har vært et tungtveiende argument i utformingen av norsk landbrukspolitikk med tilhørende virkemiddel, men våre analyser viser at det nå kan se ut til at effekten reduseres.

Analysene våre viser primært nedgang i antall dyr på utmarksbeite i regionene der jordbruket har best forutsetninger for grasproduksjon og beite. Gitt de klimatiske betingelsene i Norge, og det ressursgrunn-

laget vi har tilgjengelig for å produsere mat, mener vi det er grunn til å løfte frem spørsmålet om hvorvidt denne utviklingen er ønskelig. Er det et mål å konsentrere jordbruksproduksjoner i de potensielt mest allsidige regionene? Og hvordan står dette i forhold til målet om landbruk over hele landet?

Det er bred enighet om at i møte med utfordringene vi står overfor er det nødvendig å tenke nytt om matsystemene. For å utnytte naturressurser på best mulig vis, også med tanke på bevaring av biologisk mangfold og landskapsverdier, samt fremtidig matsikkerhet, er det nødvendig å ta hensyn til geografien og kanskje ta en ny titt på kartet.

LESESTOFF

Rekdal Y. og Angeloff M. 2020. Kjøttfe på utmarksbeite. Beiteressursar i soner for arealtilskot. NIBIO Rapport;6(56) <https://nibio.brage.unit.no/nibio-xmlui/handle/11250/2650257>

¹ Fylkesinndelingen gjeldende i perioden 2009–2018 er benyttet i resultatframvisning.

FORFATTERE:

Linda Aune-Lundberg, Nicolai Munsterhjelm, Wendy Fjellstad og Wenche Dramstad